Nevēlamie kaimiņi? Sabiedrības iecietības stagnācija Latvijā (2020- 2024)

Pētījumu veica: Sabiedriskās politikas centrs PROVIDUS (vadošā pētniece Iveta Kažoka)

Pētījuma pasūtītājs: Sabiedrības integrācijas fonds (Sabiedrības saliedētības radara padziļinātās izpētes)

Pētījums pabeigts: 2025.gada novembrī

PROVIDUS
DOMNĪCA

Satura rādītājs

Kopsavilkums 3

Ievads 4

Metodoloģija 6

1. Kvantitatīvo datu analīze 9

1.1. Kopējā iecietības dinamika 9

1.2. Attieksme pret atsevišķām grupām 10

1.3. Sociāldemogrāfiskās tendences 10

2. Kvalitatīvo datu (fokusgrupu) analīze 12

2.1. Centrālā pretruna – indivīds pret grupu 12

2.1.1. "Viss atkarīgs no cilvēka": tolerance pret atsevišķiem indivīdiem 12

2.1.2 "Kritiskā masa": bailes no grupas, geto un anklāvu veidošanās 13

2.1.3. Plaisa starp ikdienas pieredzi un abstraktu grupu uztveri 14

2.2. Kultūras un sadzīves atšķirība 16

2.3. Draudu uztvere 17

2.4. Romi un Dienvidāzijas izcelsmes iedzīvotāji: uztvertais bīstamums un neprognozējamība 19

2.5. Sabiedrības daudzveidības pieauguma uztvere 21

2.6. "Negribu izklausīties pēc rasista": pašrefleksija un robežu vilkšana 24

2.7. Fokusgrupu analīzes sintēze 25

Secinājumi 27

Rekomendācijas 29

Kopsavilkums

Pētījums analizē Sabiedrības integrācijas fonda "Sabiedrības saliedētības radara" datus par iecietību Latvijā, īpašu uzmanību pievēršot atbildei "Ne pret vienu nav iebildumu" jautājumā par nevēlamiem kaimiņiem. Salīdzinot 2020. un 2024. gada aptaujas (N=1013 un N=2007), konstatēts, ka kopējais iecietības rādītājs četru gadu laikā ir nedaudz, bet pamanāmi samazinājies (no 34% līdz 30%). Šis kritums notiek uz jau sākotnēji zema iecietības līmeņa fona un atklāj nevis vienmērīgu "sabiedrības atdzišanu", bet gan attieksmju pārdali – īpaši strauji pieaug noraidījums pret cilvēkiem no Dienvidāzijas valstīm, saglabājoties noturīgi augstam noraidījumam pret romiem un cilvēkiem ar garīga rakstura invaliditāti.

Kvalitatīvā daļa balstās divās fokusgrupās (N=16), kas ļauj ieraudzīt noraidījuma mehānismus aiz skaitļiem. Diskusijas atklāj centrālo pretrunu: dalībnieki bieži uzsver, ka attieksme pret kaimiņu ir atkarīga "no konkrētā cilvēka", un sniedz pozitīvus piemērus par romiem, musulmaņiem un iebraucējiem, taču brīdī, kad runa ir par "kritisko masu", "kopienām" vai "geto", attieksme strauji kļūst noraidoša. Noraidījums tiek pamatots ne tik daudz ar etnisko piederību, cik ar uztvertām kultūras un sadzīves atšķirībām (higiēna, troksnis, kārtības un vērtību normas) un uztvertu bīstamību ("neprognozējami", "negrib strādāt", "negrib ievērot noteikumus").

Pētījums secina, ka Latvijas sabiedrības iecietības stagnācija nav nejaušu svārstību rezultāts, bet vairāku savstarpēji stiprinošu procesu rezultāts: straujš noraidījuma kāpums pret Dienvidāzijas izcelsmes iedzīvotājiem, strukturāli augsts noraidījums pret romiem un cilvēkiem ar garīga rakstura invaliditāti, sadzīves konfliktu vispārināšana līdz "kultūras atšķirībām", drošības un identitātes trauksme, kā arī plaisa starp toleranci pret atsevišķiem indivīdiem un bailēm no "grupām" un "kritiskās masas". Šie procesi nosaka, kā sabiedrība reaģēs uz turpmāko daudzveidības pieaugumu, un ir jāņem vērā, plānojot migrācijas un integrācijas politiku, lokālos sabiedrības saliedēšanas pasākumus un valsts komunikāciju ar sabiedrību.

Ievads

Šī pētījuma konteksts ir cieši saistīts ar Sabiedrības integrācijas fonda izveidoto "Sabiedrības saliedētības radaru"[1] (turpmāk – Radars), kas kalpo kā valsts līmeņa rīks sabiedrības saliedētības monitorēšanai. Radars ir 2023. gadā izstrādāts saliedētības indekss ar vairāk nekā diviem desmitiem indikatoru, kas aptver uzticēšanos, piederības izjūtu, līdzdalību, iespēju vienlīdzību un citus aspektus; pirmo pilno Radara ziņojumu izstrādāja Sabiedriskās politikas centrs PROVIDUS Sabiedrības integrācijas fonda pasūtījumā. Pēc Sabiedrības integrācijas fonda lēmuma Radara rādītāji tiek atjaunoti reizi trīs gados (nākamais pilnais mērījums plānots 2026. gadā), savukārt starpposmā[2] tiek veikti atsevišķi datu pārmērījumi un publicēts starpposma ziņojums. Tieši Radara iecietības indikatora dinamika 2020.–2024. gada griezumā kļuva par šī pētījuma atskaites punktu.

Radara dati parāda, ka kopējais iecietības rādītājs četru gadu laikā ir faktiski stagnējis, uzrādot nelielu, bet pamanāmu kritumu – no 34% 2020. gadā līdz 30% 2024. gadā (Radara starpposma izvērtējumā – 29,9%). Šo izmaiņu amplitūda formāli nav liela, tomēr tā ir jāvērtē divu iemeslu dēļ. Pirmkārt, izlasēs izmantota reprezentatīva metodoloģija, kas ļauj runāt par kopējām tendencēm sabiedrībā. Otrkārt, kritums notiek uz jau sākotnēji zema iecietības līmeņa fona, turklāt saglabājoties ļoti augstam noraidījumam pret atsevišķām grupām – romiem, musulmaņiem un, arvien izteiktāk, cilvēkiem no Dienvidāzijas valstīm. Plānots, ka 2026. gadā tiks veikts nākamais Radara mērījums, kas ļaus precīzāk novērtēt, vai novērotā stagnācija pārvēršas noturīgā ilgtermiņa tendencē.

Šis pētījums radās kā tieša reakcija uz 2024. gada Radara starpposma izvērtējuma rezultātiem, kuros iecietības rādītājs pret potenciāli marginalizētajām grupām saglabājās nemainīgi zems.

Pētījumā izmantota jauktā metode, apvienojot kvantitatīvo un kvalitatīvo analīzi. Kvantitatīvā daļa balstās uz sekundāro datu analīzi, salīdzinot divos laika punktos (2020. un 2024. gadā) uzdotu identisku jautājumu: "Šajā sarakstā minētas dažādas cilvēku grupas. Ar kuriem cilvēkiem Jūs nevēlētos dzīvot kaimiņos? (drīkst atzīmēt vairākas)." 2020. gada dati iegūti SKDS aptaujā (N = 1013, pasūtītājs – Sabiedriskās politikas centrs PROVIDUS), savukārt 2024. gada dati – no SKDS veiktās anketēšanas "Sabiedrības saliedētības radara starpposma izvērtējums" (N = 2007). Abos gadījumos izmantota līdzīga izlases pieeja un identisks formulējums, kas ļauj salīdzināt gan kopējos, gan sociāldemogrāfiskos rādītājus.

[1] Sk. Sabiedrības saliedētības radara ziņojums: 2023. Sabiedrības integrācijas fonds; Sabiedriskās politikas centrs PROVIDUS, 2023. Pieejams: Sabiedrības integrācijas fonda mājaslapā sadaļā "Sabiedrības saliedētības radars" (PDF versija: https://www.sif.gov.lv/lv/media/5598/download).

[2] Sk. Latvijas sabiedrības saliedētības radara starpposma vērtības 2024–2025. Sabiedrības integrācijas fonds, 2025. Ziņojums fiksē pirmā Radara (2023) indikatoru vērtību izmaiņas un nosaka mērījumu ciklu 2023–2026. Pieejams: Sabiedrības integrācijas fonda vietnē (piem., PDF: https://www.sif.gov.lv/lv/media/7899/download

Kvalitatīvā daļa tika izstrādāta, lai padziļināti izprastu kvantitatīvajos datos fiksēto stagnāciju un augsto noraidījuma līmeni. 2025. gada 7. un 8. oktobrī tika organizētas divas tiešsaistes fokusgrupu diskusijas ar kopumā 16 dalībniekiem. Grupas tika veidotas heterogēnas – pārstāvēti dažādi Latvijas reģioni, dažādas vecuma grupas un abi dzimumi –, bet vienojošais kritērijs bija spēja artikulēt savu pieredzi un attieksmi pret sabiedrības daudzveidību. Diskusiju struktūrā tika apvienota anonīma balsošana par nevēlamajām kaimiņu grupām ar padziļinātu sarunu par izvēļu iemesliem, bailēm, stereotipiem un personīgo pieredzi.

Šī pētījumam ir divi mērķi. Pirmkārt, kvantitatīvajā līmenī kartēt iecietības dinamiku, analizējot, kā četru gadu laikā mainījusies attieksme pret katru no minētajām grupām, un kā šīs izmaiņas sadalās dažādās sociāldemogrāfiskajās grupās. Otrkārt, kvalitatīvā līmenī atklāt noraidījuma pamatcēloņus – kādi uzvedības un kultūras aspekti, drošības apsvērumi, politiskie un vēsturiskie faktori tiek piesaukti, runājot par nevēlamajiem kaimiņiem. Pētījums īpašu uzmanību pievērš romiem, musulmaņiem, cilvēkiem ar garīga rakstura invaliditāti un Dienvidāzijas valstu pārstāvjiem, jo tieši šīs grupas kvantitatīvajos datos visbiežāk nonāk noraidījuma "priekšplānā".

Saliedēta, iecietīga sabiedrība ir būtisks priekšnoteikums valsts ilgtermiņa attīstībai, demokrātiskai stabilitātei un sociālajai drošībai. Tādēļ stagnējošais iecietības rādītājs nav tikai tehniska Radara vērtība, bet signāls par dziļākiem procesiem iedzīvotāju uztverē. Šis ziņojums piedāvā mēģinājumu saprast, kāpēc kopējā iecietība nepieaug, kuras grupas visbiežāk kļūst par "nevēlamajiem kaimiņiem" un kā sabiedrības pieredze ar strauji pieaugošo daudzveidību pārveido sociālās distances robežas Latvijā.

Metodoloģija

Šajā pētījumā izmantota jauktā pētniecības pieeja, apvienojot kvantitatīvo datu sekundāro analīzi ar kvalitatīvām fokusgrupu diskusijām. Kvantitatīvā daļa sniedz priekšstatu par iecietības līmeņa dinamiku 2020.–2024. gadā un attieksmi pret dažādām grupām dažādās sociāldemogrāfiskajās šķērsgriezuma kategorijās, savukārt kvalitatīvā daļa ļauj padziļināti izprast tos motīvus un pieredzes, kas izskaidro atbildes par nevēlamajiem kaimiņiem. Abas daļas ir savstarpēji saistītas: kvantitatīvie dati iezīmē tendences, bet kvalitatīvā analīze palīdz tās interpretēt.

Kvantitatīvie dati: avoti, izlases un indikatori

Pētījuma kvantitatīvā daļa balstās uz diviem datu avotiem, kuros ar identisku jautājumu mērīta Latvijas iedzīvotāju attieksme pret dažādām potenciāli marginalizētām grupām. Abi šie datu avoti ir integrēti Sabiedrības saliedētības radara indikatoru sistēmā, kur jautājums par "nevēlamajiem kaimiņiem" veido vienu no centrālajiem iecietības rādītājiem identitātes un piederības dimensijā. 2020. gada dati iegūti no pētījumu centra SKDS veiktās aptaujas[3] (pasūtītājs – Sabiedriskās politikas centrs PROVIDUS, N = 1013), savukārt 2024. gada dati – no SKDS veiktās anketēšanas "Sabiedrības saliedētības radara starpposma izvērtējums[4]" (2024. gada augusts, N = 2007). Abos gadījumos izmantota reprezentatīva izlase, kas atspoguļo pieaugušo iedzīvotāju struktūru pēc dzimuma, vecuma, dzīvesvietas reģiona un citiem demogrāfiskiem rādītājiem.

Abās aptaujās respondentiem tika uzdots identisks jautājums: "Šajā sarakstā minētas dažādas cilvēku grupas. Ar kuriem cilvēkiem Jūs nevēlētos dzīvot kaimiņos? (drīkst atzīmēt vairākas)." Atbilžu varianti ietvēra vairākas etniskas, reliģiskas, sociālas un citas grupas, kā arī iespēju norādīt, ka "ne pret vienu nav iebildumu". Šis pēdējais variants Radara ietvaros kalpo par galveno iecietības indikatoru, savukārt konkrēto grupu atzīmēšanas biežums ļauj novērtēt noraidījuma līmeni attiecībā pret katru grupu atsevišķi.

Šajā ziņojumā kvantitatīvā analīze ietver trīs pakāpienus. Vispirms tiek analizēta kopējā atbildes "ne pret vienu nav iebildumu" dinamika, salīdzinot vidējos rādītājus 2020. un 2024. gadā. Otrkārt, tiek skatīts, kā četru gadu laikā mainījusies attieksme pret atsevišķām grupām, īpaši pievēršot uzmanību romiem, musulmaņiem, cilvēkiem no Dienvidāzijas valstīm, LGBT personām, kā arī cilvēkiem ar fiziska un garīga rakstura invaliditāti. Treškārt, tiek aplūkotas vispārīgākās sociāldemogrāfiskās tendences – kā kopējais iecietības līmenis un noraidījums pret konkrētām grupām atšķiras dažādās vecuma, dzimuma, ienākumu, izglītības, dzīvesvietas un sarunvalodas ģimenē kategorijās. Ņemot vērā, ka atsevišķās šķērsgriezuma grupās respondentu

[3] https://providus.lv/article_files/3842/original/Tabulas_integracija_112020_.pdf?1614348752
[4] https://www.sif.gov.lv/lv/media/7899/download?attachment

skaits ir ierobežots, šie griezumi interpretējami kā tendences, nevis precīzas atšķirības starp visām Latvijas iedzīvotāju grupām.

Kvalitatīvā daļa: fokusgrupu diskusijas

Kvalitatīvā daļa izstrādāta, lai padziļināti izprastu kvantitatīvajos datos fiksēto stagnējošo iecietības līmeni un augsto noraidījumu pret atsevišķām grupām, kā arī īpaši straujo negatīvo pavērsienu attieksmē pret cilvēkiem no Dienvidāzijas valstīm. 2025. gada 7. un 8. oktobrī tika organizētas divas attālinātas fokusgrupu diskusijas (FG1 un FG2), katrā piedaloties astoņiem dalībniekiem (kopā N = 16). Diskusijas notika tiešsaistē.

Dalībnieku atlase tika veikta mērķtiecīgi, lai nodrošinātu pēc iespējas lielāku viedokļu un pieredzes dažādību attiecībā uz pētījumā aplūkotajām tēmām. Grupās tika iekļauti respondenti no dažādiem Latvijas reģioniem (tostarp Rīgas, Jelgavas, Rēzeknes, Valmieras, Liepājas un citu vietu iedzīvotāji), pārstāvētas plašas vecuma grupas (no 18–24 līdz 65–74 gadiem) un abi dzimumi. Šāds sastāvs ļāva diskusijās atspoguļot gan lielo pilsētu, gan mazpilsētu un lauku perspektīvu, gan dažādu paaudžu skatījumu uz sabiedrības daudzveidību un kaimiņattiecībām.

Diskusijās tika izmantota daļēji strukturēta hibrīdpieeja, kas apvienoja kvantitatīvu ievadfāzi ar padziļinātu kvalitatīvo analīzi. Katrs tematiskais bloks (piemēram, attieksme pret dažādu valstu vai reģionu pārstāvjiem, attieksme pret sociālajām un reliģiskajām grupām, sabiedrības daudzveidības pieauguma uztvere) sākās ar īsu anonīmu balsojumu tiešsaistē. Dalībnieki individuāli atbildēja uz jautājumiem, kas strukturāli atkārtoja Radara aptaujā uzdoto jautājumu loģiku, piemēram, norādot nevēlamās kaimiņu grupas vai vērtējot, vai sabiedrības daudzveidība pēdējos gados ir palielinājusies un vai tas ir labi vai slikti. Pēc balsojuma moderatore nekavējoties parādīja apkopotos rezultātus visai grupai, kas kalpoja par sākumpunktu tālākai diskusijai.

Padziļinātajā sarunu daļā dalībnieki tika aicināti skaidrot savas izvēles, aprakstīt personisko pieredzi ar konkrētām grupām, formulēt bažas, kas slēpjas aiz noraidījuma, un reflektēt par sabiedrībā valdošajiem stereotipiem. Moderatore mērķtiecīgi uzrunāja gan tos, kuri pauda vairākuma viedokli, gan tos, kuru atbildes bija mazākumā, ļaujot atklāt gan tipiskākos argumentus, gan "mazāk dzirdētās" pozīcijas. Diskusijas tika ierakstītas audio formātā un pilnībā transkribētas, dalībnieku anonimitāti nodrošinot ar norādi uz dzimumu un vecuma grupu vai pseidonīmu.

Datu analīze un ierobežojumi

Kvantitatīvo datu analīze pārsvarā veikta aprakstoši, salīdzinot 2020. un 2024. gada rezultātus gan kopējā līmenī, gan galvenajos sociāldemogrāfiskajos griezumos. Īpaša uzmanība pievērsta diviem aspektiem: pirmkārt, kopējās atbildes "Ne pret vienu nav iebildumu" dinamikai kā vienotam iecietības indikatoram, otrkārt, izmaiņām attieksmē pret tām grupām, kuras Radara

kontekstā uzrāda visaugstāko noraidījuma līmeni vai straujāko izmaiņu tempu – romiem, musulmaņiem, cilvēkiem no Dienvidāzijas valstīm, LGBT personām un cilvēkiem ar garīga rakstura invaliditāti. Sociāldemogrāfiskajos griezumos interpretācija balstīta tendencēs, nevis precīzās procentu atšķirībās, jo atsevišķās apakšgrupās respondentu skaits ir ierobežots.

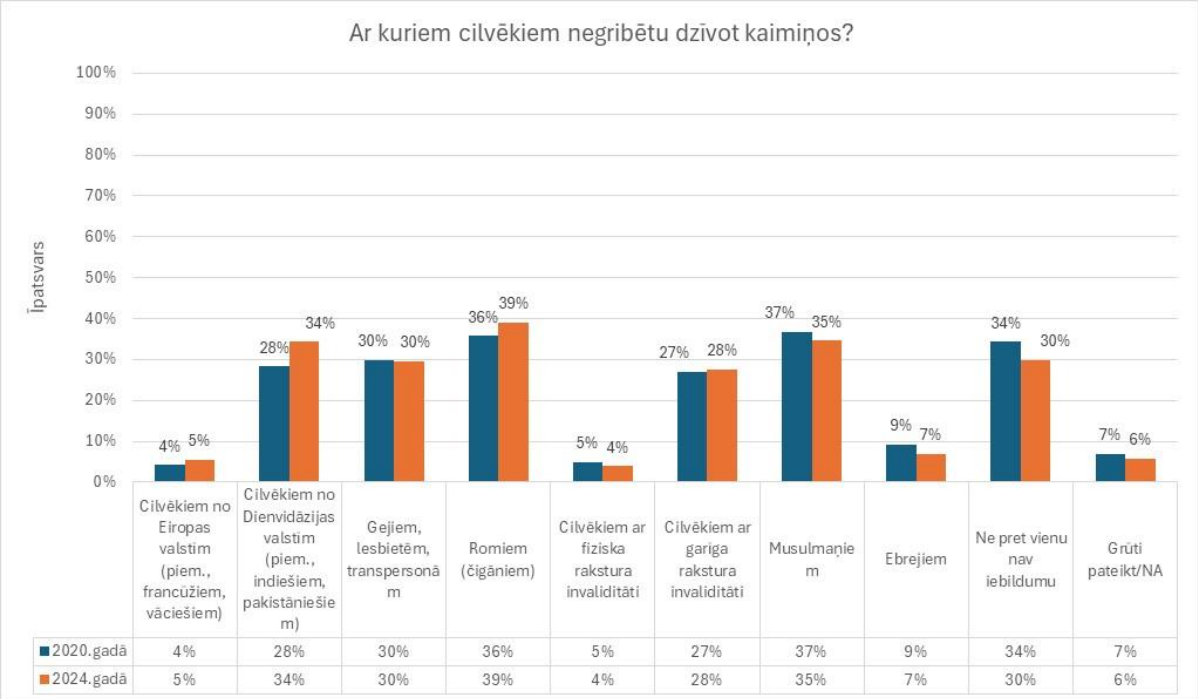
Kvalitatīvo datu analīzei izmantota tematiskās analīzes pieeja. Transkripcijās identificēti atslēgvārdi un motīvi, kas atkārtojas dažādu dalībnieku stāstos, un tie grupēti tematiskajās kategorijās. Analīzes ietvaros izveidots vairāk nekā desmit kategoriju kopums (piemēram, "nav iebildumu pret nevienu / viss atkarīgs no cilvēka", "pozitīvi piemēri", "indivīds pret grupu", "kultūras un higiēnas atšķirības", "bīstamība un neprognozējamība", "negrib strādāt", "daudzveidības pieaugums ir labi/slikti/gan–gan"), kas vēlāk izmantots ziņojuma struktūras veidošanai. Atlasot citātus, prioritāte dota skaidri artikulētiem, tipiskiem piemēriem, kas ilustrē plašākas tendences, vienlaikus saglabājot arī dažus pretrunīgus vai mazāk tipiskus skatījumus, lai parādītu viedokļu amplitūdu.

Jauktās metodes dizains paredz, ka secinājumi veidojas, savstarpēji pārklājot kvantitatīvos un kvalitatīvos rezultātus. Kvantitatīvie dati ļauj identificēt "karstos punktus" – grupas un sociāldemogrāfiskos segmentus, kuros noraidījums ir īpaši augsts vai strauji pieaudzis –, savukārt kvalitatīvā analīze atklāj, kā šie noraidījumi tiek argumentēti un kādās ikdienas pieredzēs tie sakņojas. Šāda kombinācija ļauj Radara konstatēto stagnāciju ieciētības indikatorā skatīt nevis kā abstraktu procentu svārstību, bet kā konkrētu baiļu, stereotipu un sadzīves konfliktu rezultātu.

1. Kvantitatīvo datu analīze

Šajā nodaļā apkopoti 2020. un 2024. gada aptauju salīdzinošie rezultāti. Pirmajā attēlā atspoguļota gan kopējās atbildes "Ne pret vienu nav iebildumu" dinamika, gan būtiskākās izmaiņas attieksmē pret atsevišķām grupām. Sociāldemogrāfiskie griezumi šeit raksturoti vispārināti, jo atsevišķās apakšgrupās respondentu skaits ir salīdzinoši neliels un atšķirības drīzāk jāuztver kā tendences, nevis precīzi izmērāmi "uzvarētāji" un "zaudētāji".

1.attēls. Kvantitatīvie rezultāti: 2020.gads un 2024.gads.

1.1. Kopējā iecietības dinamika

Galvenais Radara iecietības indikators – atbilde "Ne pret vienu nav iebildumu" jautājumā par nevēlamajiem kaimiņiem – četros gados piedzīvo nelielu, bet noturīgu kritumu: no aptuveni trešdaļas iedzīvotāju 2020. gadā līdz aptuveni trīsdesmit procentiem 2024. gadā. Formāli tie ir tikai daži procentpunkti, tomēr būtiski ir tas, ka šis kritums notiek uz jau sākotnēji zema līmeņa fona un neapstiprina priekšstatu par pakāpenisku sabiedrības atvērtības pieaugumu.

Iecietības samazinājums nav vienmērīgs. Jaunākajās vecuma grupās kopējā iecietība saglabājas salīdzinoši augsta, un atbilde "Ne pret vienu nav iebildumu" tur biežāk tiek izvēlēta nekā vidēji sabiedrībā. Arī vecākā paaudze laika gaitā pietuvojas vidējam rādītājam, nevis aizvien vairāk attālinās no tā. Savukārt visizteiktākais kritums vērojams tieši vidējā vecuma grupās – aptuveni 35–54 gadu robežās –, kas ir ekonomiski un sociāli visaktīvākā daļa. Līdzīga pārdale redzama arī citos griezumos: sievietes kopumā saglabā vai pat nedaudz nostiprina iecietīgāku pozīciju, bet vīriešiem iecietības līmenis samazinās; kritums izteiktāks ir pilsētās, it īpaši Rīgā, savukārt laukos kopējie rādītāji mainās mazāk.

1.2. Attieksme pret atsevišķām grupām

Pirmais attēls skaidri parāda, ka 2024. gadā trīs visbiežāk minētās nevēlamo kaimiņu grupas ir romi, musulmaņi un cilvēki no Dienvidāzijas valstīm. No šīm trim grupām tieši pēdējā ir piedzīvojusi visstraujāko negatīvo pavērsienu: četru gadu laikā noraidījuma līmenis pret Dienvidāzijas izcelsmes cilvēkiem pieaudzis par vairākiem procentpunktiem, un šī grupa ir pacēlusies noraidījuma reitinga augšgalā. Ņemot vērā, ka kopējais iecietības rādītājs šajā pašā periodā ir krities, bet noraidījums pret Dienvidāzijas valstu pārstāvjiem pieaug salīdzinoši strauji, ir pamats secināt, ka šīs grupas uztveres maiņa ir viens no galvenajiem stagnācijas cēloņiem.

Romi joprojām ir visbiežāk noraidītā kaimiņu grupa. Attieksme pret viņiem nav piedzīvojusi dramatiskas svārstības, taču kopējais noraidījuma līmenis ir nedaudz pieaudzis, un jau tā augstās negatīvās attieksmes robežas kļuvušas vēl stingrāk iezīmētas. Tas nozīmē, ka romi saglabā stabilu pirmo vietu noraidījuma hierarhijā, nevis zaudē šo pozīciju kādai citai grupai.

Musulmaņu gadījumā aina ir nedaudz citāda. Lai gan viņi joprojām atrodas augstu nevēlamo kaimiņu sarakstā, noraidījums kopumā ir nedaudz samazinājies, salīdzinot ar 2020. gadu. Vēl izteiktāk pozitīva dinamika vērojama attieksmē pret ebrejiem: šajā grupā noraidījuma līmenis ir zems un laika gaitā turpina mazināties. Tas norāda, ka sabiedrības distancēšanās nenotiek vienmērīgi pret visām reliģiskajām vai etniskajām minoritātēm, bet koncentrējas pret konkrētām, pēdējos gados vizuāli un mediju telpā pamanāmākām grupām.

Attieksme pret gejiem, lesbietēm un transpersonām kvantitatīvajos datos kopumā ir stabila: aptuveni trešdaļa iedzīvotāju abos gados norāda, ka nevēlētos šos cilvēkus par kaimiņiem. Tādējādi LGBT tēma mazāk skaidro kopējā iecietības rādītāja stagnāciju nekā, piemēram, Dienvidāzijas valstu pārstāvju vai romu gadījums. Tajā pašā laikā sociāldemogrāfiskajos griezumos (par ko – tālāk) vērojama paaudžu un ienākumu grupu pārbīde, kas liecina par attieksmes iekšējo pārkārtošanos, nevis vienkāršu nemainību.

Attieksmē pret cilvēkiem ar invaliditāti redzama skaidra diferenciācija starp fizisku un garīga rakstura invaliditāti. Cilvēkus ar fiziska rakstura invaliditāti par nevēlamiem kaimiņiem min tikai neliela sabiedrības daļa, un laika gaitā šis īpatsvars nedaudz samazinās. Savukārt attieksme pret cilvēkiem ar garīga rakstura invaliditāti saglabājas ievērojami kritiskāka: noraidījuma līmenis ir daudz augstāks un četru gadu laikā būtiski nemainās. Šeit galvenais stāsts ir nevis par dinamiku, bet par konsekventi augstu sociālās distances līmeni.

1.3. Sociāldemogrāfiskās tendences

Kopumā sociāldemogrāfiskie griezumi nerada radikāli atšķirīgas “divas Latvijas”, taču tie palīdz saprast, kurās grupās noraidījums un iecietības kritums ir koncentrētāks. Vecuma griezumā jaunākās paaudzes ir salīdzinoši iecietīgākas gan kopējā nozīmē, gan attieksmē pret vairākām

konkrētām grupām (piemēram, LGBT personām). Vecākajās vecuma grupās vairāku grupu noraidījums pēdējos gados ir nedaudz mazinājies, savukārt viskritiskākie rādītāji bieži fiksēti tieši 30–50 gadu vecuma respondentiem.

Dzimumu griezumā bieži atkārtojas līdzīga sakarība: vīrieši retāk izvēlas atbildi "Ne pret vienu nav iebildumu" un biežāk norāda konkrētas nevēlamās grupas, it īpaši romus un Dienvidāzijas valstu pārstāvjus. Sievietes, it īpaši jaunākajās un vidējās paaudzes grupās, kopumā demonstrē lielāku gatavību pieņemt dažādību, lai gan arī viņu atbildēs noteiktās kategorijās (piemēram, garīga rakstura invaliditāte vai uztvertais drošības risks) iezīmējas paaugstināts piesardzīgums.

Ienākumu un izglītības griezumā aina ir sarežģītāka, nekā varētu sagaidīt, balstoties uz vienkāršotu stereotipu, ka "mazāk izglītotie ir neiecietīgāki". Dažos jautājumos augstākā izglītība un augstāki ienākumi tiešām korelē ar lielāku iecietību (piemēram, attieksmē pret LGBT), taču attiecībā uz romiem un Dienvidāzijas valstu pārstāvjiem tieši vidēji un vidēji augsti ienākumi bieži saistās ar augstāku noraidījuma līmeni. Tas var būt saistīts ar uztvertu konkurenci par labākiem mājokļiem, izglītību un pakalpojumiem, tomēr šis skaidrojums vairāk balstās interpretācijā, nevis tiešos kvantitatīvos pierādījumos.

Valodas un dzīvesvietas griezums īpaši izgaismo attieksmes maiņu pret jauno migrāciju no Dienvidāzijas. Latviešu sarunvalodas ģimenēs un pilsētās – it īpaši Rīgā un dažās reģionālajās pilsētās (piemēram, Jelgavā) – noraidījums pret šīs izcelsmes cilvēkiem pieaug izteiktāk nekā citviet. Tas sakrīt ar faktu, ka tieši šajās vidēs Dienvidāzijas valstu pārstāvji ikdienā ir vispamanāmākie – kā studenti, kurjeri, pakalpojumu sniedzēji. Krievu sarunvalodas ģimenēs un laukos izmaiņas ir mazāk izteiktas, un biežāk saglabājas iepriekšējais noraidījuma līmenis.

Apkopojot kvantitatīvos rezultātus, var secināt, ka četru gadu laikā Latvijas sabiedrībā nav noticis vienkāršs, lineārs "iecietības kritums". Drīzāk redzama attieksmju pārkārtošanās: kopējā iecietība stagnē un nedaudz krītas, jo noraidījums strauji pieaug pret atsevišķām grupām – visvairāk pret cilvēkiem no Dienvidāzijas valstīm, saglabājoties ļoti augstam noraidījumam pret romiem –, kamēr attieksme pret citām grupām nedaudz uzlabojas vai paliek nemainīga. Šīs izmaiņas visizteiktāk atspoguļojas vidējā vecuma, pilsētu un daļas vidējo/augstāko ienākumu iedzīvotāju atbildēs, kas arī veido fonu Radara indikatora "Ne pret vienu nav iebildumu" stagnācijai.

2. Kvalitatīvo datu (fokusgrupu) analīze

2.1. Centrālā pretruna – indivīds pret grupu

Fokusgrupu diskusiju centrālais motīvs ir konsekventa un bieži pašiem dalībniekiem apzināta pretruna: runājot par konkrētiem cilvēkiem, dalībnieki uzsver, ka "viss atkarīgs no cilvēka", bet brīdī, kad saruna pāriet uz "grupām", "kritisko masu" vai "geto", attieksme strauji kļūst piesardzīga vai noraidoša. Šī plaisa starp indivīda un grupas uztveri izrādās izšķiroša, skaidrojot, kāpēc kvantitatīvajos datos vienlaikus iespējams relatīvi augsts atbilžu "ne pret vienu nav iebildumu" īpatsvars un noturīgi augsts noraidījums pret konkrētām grupām.

2.1.1. "Viss atkarīgs no cilvēka": tolerance pret atsevišķiem indivīdiem

Diskusiju sākuma daļā vairāki dalībnieki uzsvēra, ka viņu attieksmi pirmkārt nosaka konkrētā cilvēka īpašības, nevis piederība kādai grupai. Šis akcents īpaši skaidri izskan fokusgrupā Nr.2, kur vīrietis 25–34 gadu vecumā, skaidrojot savas atbildes aptaujā, saka:

> "*Es atzīmēju, ka man personīgi nav nekādu iebildumu, vai tas ir latvietis vai krievs. Viss ir atkarīgs individuāli no tā, kāds ir cilvēks*." (fokusgrupa Nr.2, vīrietis, 25–34 gadi)

Līdzīgu domu pauž arī sieviete 45–54 gadu vecumā, runājot par minoritātēm:

> "*Jautājums ir par to, kāds ir cilvēks, nevis par viņa dzimuma identitāti. Kamēr viņi dzīvo savu dzīvi un man virsū nelec, man nav pretenziju*." (fokusgrupa Nr.2, sieviete, 45–54 gadi)

Šī individuālistiskā loģika neaprobežojas ar "savējiem". Vairāki dalībnieki apraksta pozitīvu pieredzi ar cilvēkiem no Āfrikas, Tuvajiem Austrumiem vai Dienvidāzijas, uzsverot, ka konkrētie cilvēki bijuši "pretimnākoši" vai "ļoti labi". Fokusgrupā Nr.1 sieviete 25–34 gadu vecumā stāsta par dzīvošanu kopmītnēs kopā ar afrikāņiem:

> "*Man dažādos projektos ir nācies gan piedalīties nodarbībās, gan dzīvot vienā miteklī ar cilvēkiem no Āfrikas. […] Viņi bija pretimnākoši un draudzīgi. Man ir tikai pozitīva pieredze."* (fokusgrupa Nr.1, sieviete, 25–34 gadi)

Vecākās paaudzes dalībniece tajā pašā fokusgrupā izceļ labu saskarsmi ar cilvēkiem no vairākām musulmaņu un austrumeiropas valstīm:

> "*Man ir bijusi ļoti patīkama saskarsme ar cilvēkiem no Libānas un Rumānijas – tās ir pavisam citas kultūras. Tāpat mūsu apkaimē strādā tadžiki un uzbeki, viņi ir normāli cilvēki, nekādu problēmu*." (fokusgrupa Nr.1, sieviete, 65–74 gadi)

Dominējošais motīvs šajos stāstos ir uzsvars uz izglītību, darbu un "normālu" sadzīvi. Fokusgrupā Nr.2 sieviete 45–54 gadu vecumā par indiešiem saka:

> "*Mums nāk klāt daudz indiešu. Ja viņu izglītība ir laba un viņi ir gudri, viņi izturas pat cienījamāk nekā daži šeit, Latvijā dzīvojošie.*" (fokusgrupa Nr.2, sieviete, 45–54 gadi)

Līdzīgā tonī par musulmaņiem izsakās vīrietis fokusgrupā Nr.1:

> "*Man ir bijusi pieredze gan ar musulmaņiem darbā, gan universitātē. Visi bija normāli cilvēki. […] Musulmaņu pasaule ir ļoti daudzveidīga*." (fokusgrupa Nr.1, vīrietis, 35-44 gadi)

Pozitīvo pieredzi akcentē arī dalībniece ar draugiem no Tuvajiem Austrumiem:

> "*Man ir draugi no Palestīnas un Jordānijas, un man ir tikai pozitīva pieredze. Viņi ir ļoti viesmīlīgi un draudzīgi.*" (fokusgrupa Nr.1, sieviete, 25–34 gadi)

No kvalitatīvās analīzes viedokļa svarīgi, ka šie stāsti nav margināli izņēmumi – gandrīz katrā tematiskajā blokā kāds dalībnieks atrod piemēru, ar kuru ilustrēt, ka konkrēts cilvēks "neatšķiras no citiem" un ka "nevar spriest pēc tautības". Tādēļ noraidījums, kas fiksēts kvantitatīvajos datos, nav vienkārši vispārēja, abstrakta nepatika pret "visiem svešajiem". Tas veidojas uz fona, kur personiskā pieredze ar atsevišķiem iebraucējiem vai minoritāšu pārstāvjiem bieži tiek vērtēta neitrāli vai pat pozitīvi.

2.1.2 "Kritiskā masa": bailes no grupas, geto un anklāvu veidošanās

Paradokss parādās brīdī, kad saruna pāriet no atsevišķiem piemēriem uz "grupām". Tad individuālo izņēmumu vietā centrā nonāk "kritiskā masa", "anklāvi" un "geto". Vairāki dalībnieki uzsver, ka viņi varētu labi sadzīvot ar vienu kaimiņu no konkrētas grupas, bet "baram" pretī jau būtu principiāli iebildumi.

To skaidri formulē vīrietis 45–54 gadu vecumā fokusgrupā Nr.2, runājot par Tuvajiem Austrumiem, Āfriku un Ķīnu:

> "*Es neliktu [anketā] pilnīgi nevienu ķeksīti, ja tas attiektos uz vienu cilvēku. Bet, tiklīdz runa ir par kaut kādu kritisko masu, teiksim, geto vai anklāvu kaimiņos, es negribētu nevienu no šīm trim*." (fokusgrupa Nr.2, vīrietis, 45–54 gadi)

Šai pozīcijai pievienojas arī citi dalībnieki, kas uzskata, ka "pa vienam" problēmu nav, bet "viņi nekad nav pa vienam". Sieviete 45–54 gadu vecumā fokusgrupā Nr.2 argumentē:

> "*Pa vienam varbūt tas nav tik jūtami, bet viņi nekad nav pa vienam.*" (fokusgrupa Nr.2, sieviete, 45–54 gadi)

Romu gadījumā "kritiskās masas" motīvs tiek saistīts ar konstanti mainīgu "kopienas" klātbūtni un pastāvīgu kustību ap mājokli. Fokusgrupā Nr.1 sieviete 35–44 gadu vecumā apraksta, kā tas izskatās ikdienas dzīvē:

> *"Es zinu, ka viņiem ir lielas kopienas un notiek pastāvīga 'vazāšanās'. Viena ģimene atnāk, tad otra, trešā, un beigās vairs nevar saprast, kurš tur dzīvo. Rodas sajūta, ka var pazust kāda manta, piemēram, ritenis."* (fokusgrupa Nr.1, sieviete, 35–44 gadi)

Noraidoša attieksme pret Dienvidāzijas valstu pārstāvjiem fokusgrupu materiālā bieži tiek pamatota ar vizuāli pamanāmu skaita pieaugumu tieši konkrētos pilsētvides punktos. Sieviete no Jelgavas fokusgrupā Nr.2 atzīst:

> *"Jelgavas centrā pēdējo trīs gadu laikā situācija ir radikāli mainījusies. Ja agrāk redzēt kādu indieti bija eksotika, tad tagad viņi ir visur. Visi ir 'Bolt' kurjeri, sēž pie 'Rimi' zālienā. […] Viņu ir ļoti, nomācoši daudz."* (fokusgrupa Nr.2, sieviete, 45–54 gadi)

Šis "nomācoši daudz" bieži tiek papildināts ar pieņēmumiem par higiēnas un kārtības standartiem. Tajā pašā fokusgrupā cita dalībniece 25–34 gadu vecumā skaidro, kāpēc atzīmējusi indiešus un pakistāņus kā nevēlamus kaimiņus:

> *"Es atzīmēju [anketā, ka nevēlos dzīvot blakus indiešiem], jo piekrītu par higiēnas prasībām. […] Manai kaimiņienei aiz sienas dzīvo indieši, un viņiem patīk rīkot pasākumus pa naktīm. Viņi ir diezgan ekspresīvi cilvēki. Manuprāt, būtu pagrūti sadzīvot."* (fokusgrupa Nr.2, sieviete, 25–34 gadi)

Bailes no "kritiskās masas" nav saistītas tikai ar trešo valstu pilsoņiem. Tās tiek attiecinātas arī uz musulmaņiem kopumā, pat ja konkrēta pieredze ar atsevišķiem musulmaņiem ir pozitīva. Fokusgrupā Nr.2 sieviete 45–54 gadu vecumā norāda:

> *"Attiecībā par musulmaņiem – man liekas, mums ir ļoti atšķirīgi uzskati daudzos jautājumos. Negribētu, ka mani no rīta piecos aicina uz lūgšanām, kā tas ir musulmaņu valstīs."* (fokusgrupa Nr.2, sieviete, 45–54 gadi)

Līdzīga loģika parādās arī citās epizodēs: nav iebildumu pret "normālu" romu ārstu vai muslimu kolēģi, bet ir kategoriskas bažas par "grupējumu", "kopienu" vai "masu", kas mainīs vietējo vidi, pārņems publisko telpu vai radīs nekārtības. Tā rodas spriedze starp to, kas pieredzēts ikdienā, un to, kas tiek paredzēts un iztēlots, skatoties uz "grupu" kā vienotu veselumu.

2.1.3. Plaisa starp ikdienas pieredzi un abstraktu grupu uztveri

Šī pretruna vislabāk redzama tur, kur viens un tas pats dalībnieks vienā brīdī apraksta pozitīvu pieredzi ar konkrētiem cilvēkiem, bet citā – pauž vispārējas bailes vai neuzticēšanos pret viņu grupu kopumā. Šī plaisa starp mikrolīmeņa attiecībām un makrolīmeņa priekšstatiem ir tipiska gandrīz visām aplūkotajām grupām.

Fokusgrupā Nr.1 sieviete 55–64 gadu vecumā stāsta par personisku pieredzi ar indivīdiem no dažādām kultūrām:

> "*Man ir bijusi saskarsme ar vīrieti no Indijas, kurš katru rītu sūtīja laba vēlējumus, un ar turku vīrieti, un esmu nedaudz iepazinusi viņu kultūru, attieksmi pret ģimeni, kā viņi rūpējas viens par otru*." (fokusgrupa Nr.1, sieviete, 55–64 gadi)

Tomēr tajā pašā stāstā viņa apraksta ceļojumu Tunisijā, kur jutās nedroši, un secina, ka "uz ielām un tirgū bija tikai vīrieši, kas mēģināja tevi ievilkt sarunās". Rezultātā rodas sajūta, ka "tas ir nekomfortabli", un šī sajūta tiek vispārināta uz plašāku "musulmaņu pasauli".

Līdzīga dinamika vērojama arī attieksmē pret musulmaņiem kopumā. Kā jau minēts, vīrietis fokusgrupā Nr.1 uzsver pozitīvo pieredzi darbā un universitātē ("visi bija normāli cilvēki"), taču tajā pašā diskusijā citi dalībnieki musulmaņu kultūru raksturo kā "diezgan agresīvu" un "uzspiežošu", atsaucoties uz medijos redzētiem stāstiem un drošības bailēm. Tādējādi konkrētie cilvēki tiek izņemti no abstraktā stereotipa ("tie, ar kuriem esmu saticies, ir kā izņēmumi"), bet priekšstats par grupu kopumā paliek negatīvs.

Arī romu gadījumā pretruna ir izteikta. Vairāki dalībnieki atzīst, ka pazīst "normālus" vai izglītotus romus, taču iedzīvojušies stereotipi par zagšanu un "bandītisku pieskaņu" paliek spēkā. Vīrietis fokusgrupā Nr.1 skaidro:

> "*Šie rezultāti rodas no pieredzes un zināmām klišejām. Diemžēl romiem līdzi velkas zagļu slava un tāda nedaudz bandītiska pieskaņa, kas ir radusies, jo pietiekami liels procents no viņiem tomēr savāra nepatikšanas. Līdz ar to cilvēkiem veidojas šāds priekšstats."* (fokusgrupa Nr.1, vīrietis, 35–44 gadi)

Cita dalībniece no tās pašas grupas atsaucas uz bērnības pieredzi, kas turpina ietekmēt arī pieaugušo vecumā:

> "*Atceros, ka, ejot pa pilsētu, no romiem vienmēr centos izvairīties, jo likās, ka viņi noteikti piesiesies, piedāvās zīlēt vai ko citu. Lai arī laiki mainās, šis stereotips manā galvā joprojām dzīvo."* (fokusgrupa Nr.1, sieviete, 25–34 gadi)

Vēl viens piemērs ir attieksme pret cilvēkiem ar garīga rakstura traucējumiem. Daļa dalībnieku uzsver empātiju un personisku pieredzi ("daudzi no tiem cilvēkiem ir simtreiz foršāki par tiem, kas staigā pa ielām"), tomēr citi apraksta situācijas, kurās sastapušies ar kliegšanu, agresiju vai praktiskām problēmām kāpņu telpā. Sieviete 25–34 gadu vecumā fokusgrupā Nr.1 rezumē:

> "*Par cilvēkiem ar garīgām saslimšanām – kamēr cilvēks nav apdraudējums, mani tas neuztrauc. Bet esmu piedzīvojusi, ka uz ielas kāds kliedz 'Stāvi, es tevi nošaušu!' vai autobusā sāk sist citiem ar spieķi. Tas ir ļoti nekomfortabli*." (fokusgrupa Nr.1, sieviete, 25–34 gadi)

Šie piemēri rāda, ka ikdienas pieredze un abstraktie priekšstati dzīvo blakus, nevis aizvieto viens otru. Pat tad, ja personiskie kontakti ar konkrētiem cilvēkiem ir pozitīvi vai neitrāli, tie automātiski nepārraksta iepriekšējos stereotipus par grupu kopumā. Rezultātā veidojas situācija, kurā viens un tas pats respondents vienlaikus var teikt "man nav iebildumu pret

nevienu, viss atkarīgs no cilvēka" un tomēr aptaujā atzīmēt vairākas grupas kā nevēlamus kaimiņus.

Tieši šī plaisa – tolerance mikrolīmenī un distancēšanās makrolīmenī – ir kvalitatīvās analīzes centrālā atziņa. Tā palīdz saprast, kā iespējams, ka kvantitatīvajos datos salīdzinoši liels iedzīvotāju īpatsvars norāda, ka "ne pret vienu nav iebildumu", bet vienlaikus saglabājas noturīgi augsts noraidījums pret romiem, cilvēkiem ar garīga rakstura invaliditāti vai Dienvidāzijas valstu pārstāvjiem. Turpmākajās nodaļās šī pretruna tiks detalizētāk aplūkota, fokusējoties uz atsevišķām grupām un noraidījuma pamatmotīviem.

2.2. Kultūras un sadzīves atšķirība

Liela daļa noraidījuma tiek pamatota nevis ar etnisko vai reliģisko piederību kā tādu, bet ar uztvertām kultūras un sadzīves atšķirībām – kā tiek lietotas koplietošanas telpas, ievēroti klusuma un kārtības noteikumi, kāda ir "mentalitāte". Fokusgrupu dalībnieki bieži uzsver, ka problēma nav "cilvēks kā tāds", bet gan "kā viņi uzvedas", un tieši šī uzvedība pēc tam tiek tulkota kultūras kategorijās.

Vairāki stāsti saistīti ar pieredzi valstīs vai rajonos, kur koncentrējas konkrētas iebraucēju kopienas. Sieviete vidējā vecumā fokusgrupā Nr.2 apraksta, kas viņai palicis atmiņā no uzturēšanās vietās ar lielu turku klātbūtni:

> *"Man vairāk ir nevis pretenzijas pret cilvēku kā personu vai pret kādu nāciju politisku iemeslu dēļ, bet mani uztrauc kultūras un higiēnas izpratne. Esmu redzējusi ļoti neglītus skatus tur, kur ir daudz turku – drēbes tiek ņemtas no plauktiem, pacilātas un mestas zemē. Viņi dzīvo, atvainojos, kā cūkas. Man tas nav pieņemami."*
> (fokusgrupa Nr.2, sieviete, 45–54 gadi)

Līdzīgu loģiku viņa piemēro arī saviem kaimiņiem no Krievijas, akcentējot nevis tautību, bet ieradumus un noteikumu neievērošanu:

> *"Es dzīvoju privātmāju rajonā, un vienā mājā ir atbraukuši cilvēki no Krievijas. […] Viņi ļoti pārkāpj ceļu satiksmes noteikumus, kas man nav droši, it īpaši, kad viņiem brauc ciemiņi. Viņi nepadomā par to, ka laiž laternas virs priežu meža. Viņiem patīk skaļi pasākumi, kas man nepatīk."*
> (fokusgrupa Nr.2, sieviete, 45–54 gadi)

Šādos stāstos "kultūra" tiek izprasta kā uzvedības un normu kopums: cik skaļi drīkst uzvesties, kā jāuzvedas ceļu satiksmē, kur drīkst mest atkritumus. Tas, kurš neatbilst šiem priekšstatiem, kļūst par "kultūras atšķirību", pat ja etniskais fons varētu būt ļoti līdzīgs.

Arī attieksmē pret Tuvajiem Austrumiem un citu reģionu cilvēkiem bieži parādās dubultais vērtējums – gan kultūras distances apziņa, gan pieredze ar "labām ģimenēm". Viena no dalībniecēm, kas strādā starptautiskā vidē, formulē to šādi:

"Nākamā kategorija bija Tuvie Austrumi. Mums ir ļoti atšķirīga kultūras izpratne par daudzām lietām. Lai gan es pati strādāju vidē, kur ir daudz dažādu tautību cilvēki, arī no Sīrijas, un varētu teikt tikai labākās atsauksmes par ģimeni un bērniem. Domāju, tas ir ļoti atkarīgs no pašiem cilvēkiem, viņu mērķiem, izglītības līmeņa un darba iespējām."
(fokusgrupa Nr.2, sieviete, 45–54 gadi)

Blakus "higiēnai" un "kārtībai" dalībnieki min arī "atšķirīgus uzskatus" un "citas vērtības", kas sarežģī sadarbību kopienas līmenī. Viena no sievietēm privātmāju rajonā fokusgrupā Nr.2 skaidro, kāpēc aptaujā atzīmējusi cilvēkus ar atšķirīgiem viedokļiem:

"Piemēram, ja mēs savā privātmāju rajonā mēģinām ieviest iekšējos kārtības noteikumus – braukt uz 30, suņus nepalaist nepieskatītus, savas miskastes un suņu spiras savākt. Ar tiem, kuriem ir radikāli atšķirīga izpratne par vērtībām, ir ļoti sarežģīti. Piespiest vienu indivīdu ievērot noteikumus ir grūti."
(fokusgrupa Nr.2, sieviete, 45–54 gadi)

Savukārt vīrietis tajā pašā fokusgrupā šo konfliktu formulē plašāk – kā grūtības dzīvot kopā ar cilvēkiem, kuru priekšstati par pieļaujamo un nepieļaujamo ir diametrāli pretēji:

"Ja dzīvo ar citiem un viedokļi krasi atšķiras, ir grūti par kaut ko vienoties, gan kāpņu telpā, gan citur. Ja man šķiet, ka var naktī rīkot pasākumus, bet kādam no rīta jāiet uz darbu – ir grūti."
(fokusgrupa Nr.2, vīrietis, 35–44 gadi)

Šie citāti rāda, ka kultūras un sadzīves atšķirības tiek uztvertas nevis kā abstrakts "multikulturālisms", bet kā ļoti konkrēts "kopdzīves grūtību" avots: atšķirīgi priekšstati par troksni, kārtību, publisko telpu un savstarpējo cieņu. Tieši šajās ikdienas frikcijās bieži tiek meklēts pamatojums tam, kāpēc noteiktas grupas aptaujās tiek atzīmētas kā nevēlami kaimiņi.

2.3. Draudu uztvere

Otra lielā noraidījuma līnija fokusgrupās saistās ar dažāda veida draudiem – fiziskiem, simboliskiem un morāliem. Ja kultūras un sadzīves atšķirības apraksta "neērtības" vai "sarežģītu sadzīvi", tad draudu uztvere jau runā par bailēm: par fizisku drošību, bērnu ietekmēšanu, identitātes zudumu vai valsts nākotni.

Īpaši spilgti draudu motīvs parādās attieksmē pret seksuālajām minoritātēm un cilvēkiem ar garīga rakstura invaliditāti. Viena no sievietēm fokusgrupā Nr.2 atklāti sasaista savu noraidījumu ar vēlmi pasargāt bērnus:

"*Tad es atzīmēju seksuālo minoritāšu pārus, tīri tāpēc, ka man ir bērni. Negribētu viņus radināt pie domas, ka tas ir normāli. Gribētu pasargāt savus bērnus un vēlētos, lai viņiem nākotnē ir svarīga ģimenes veidošana. Un trešais bija cilvēki ar garīga rakstura traucējumiem. Man nav iebildumu, bet mēdz būt arī agresīvi gadījumi, un tādu es*

kaimiņos negribētu."
(fokusgrupa Nr.2, sieviete, 45–54 gadi)

Šeit redzami divi draudu veidi: simboliskais (bērnu "radināšana" pie cita ģimenes modeļa) un fiziskais (iespējamā agresija). Līdzīgi par cilvēkiem ar garīga rakstura invaliditāti izsakās vairāki dalībnieki, izmantojot "neprognozējamības" motīvu. Vīrietis vidējā vecumā skaidro:

"Cilvēkus ar garīga rakstura invaliditāti arī atzīmēju, jo ir potenciāli neprognozējami."
(fokusgrupa Nr.2, vīrietis, 45–54 gadi)

Cits dalībnieks to konkretizē ar piemēru par vecākiem cilvēkiem:

"Tāpat atzīmēju cilvēkus ar garīgiem traucējumiem, jo dažiem, it īpaši vecākiem cilvēkiem, ir grūti iekļauties sabiedrībā, viņi ir naidīgi noskaņoti un domā, ka visi viņiem grib izdarīt ko sliktu."
(fokusgrupa Nr.2, vīrietis, 35–44 gadi)

Draudu naratīvi īpaši bieži saistās ar jauniem vīriešiem no ārpus Eiropas valstīm. Kāds vīrietis fokusgrupā Nr.2, skaidrojot savas atbildes par migrāciju, atsaucas uz mediju radīto priekšstatu:

"Pēc tā, ko es redzu ziņās un informācijas telpā, man liekas, ka no tām valstīm uz šejieni brauc diezgan jauni vīrieši, kuri īpaši negrib strādāt. Man uzreiz rodas jautājums, ar ko viņi nodarbosies Eiropā."
(fokusgrupa Nr.2, vīrietis, 35–44 gadi)

Draudus te rada ne tik daudz fakti, cik neziņa un pieņēmums par "nevēlēšanos strādāt", kas savukārt tiek saistīts ar potenciālu noziedzību vai citām "nodarbēm". Šāda interpretācija vairākkārt tiek papildināta ar atsaucēm uz Vāciju, Francijas vai Lielbritānijas piemēriem, kur – pēc dalībnieku domām – "daudzi vienkārši parazitē uz pabalstiem".

Ar draudiem tiek saistīta arī etniskā daudzveidība kā tāda. Jauna sieviete fokusgrupā Nr.2, kura par sabiedrības daudzveidības pieaugumu atbildējusi "drīzāk slikti", skaidro šo izvēli ar identitātes un drošības izjūtas vājināšanos:

"*Es atbildēju 'drīzāk slikti'. Jo, kā jau tika teikts, tu izkāp Rīgas stacijā un īsti nesaproti, kurā valstī atrodies. Ir mazāka sajūta, ka tu esi savā valstī, Latvijā."*
(fokusgrupa Nr.2, sieviete, 18–24 gadi)

Cita dalībniece to turpina ar daudz dramatiskāku scenāriju, sasaistot daudzveidību ar vardarbības pieaugumu:

"Es aizmirsu piebilst vēl vienu svarīgu lietu – drošības jautājumu. […] No pieredzes stāstiem zinu, ka indieši, pakistānieši, kas strādā par kurjeriem, savā zemē vairs nav gaidīti. […] Viņi šeit dzīvo 'uz pilnu klapi'. […] Negribētu, ka nonākam situācijā, kad apšaudes ir ikdienas norma. […] Vācijā vairs nav pārsteigums, ka uz ielas kādu var nodurt vai sašaut. Ņemot vērā, cik vācieši kā nācija ir likumpaklausīgi, ja viņiem tā jau ir

problēma, tad kas būs ar mums?"
(fokusgrupa Nr.2, sieviete, 18–24 gadi)

Šādos stāstos Latvijas situācija tiek uztverta kā potenciālais "nākamais solis" pēc Rietumvalstīm: ja tur daudzveidība "aizgājusi par tālu", Latvija varot nonākt tajā pašā vietā. Dažiem šī perspektīva ir tik biedējoša, ka tā konkretizējas ikdienas rīcībā. Sieviete vidējā vecumā fokusgrupā Nr.2 apraksta, kā viņas ģimene jau preventīvi gatavojas drošības riskiem:

> *"Es domāju, ka vajadzētu piekrist, ka tā paliek par normu. Manā ģimenē jau ir iegādāti pašaizsardzības ieroči. Mēs dzīvojam Latvijā un esam tos iegādājušies, jo esam redzējuši, ka mūsu rajonā parādās cilvēki no citām rasēm, kas tur nedzīvo. Viņi vienkārši sēž mašīnā un skatās. Visvairāk uztraucos, lai nenozog bērn*us."
> (fokusgrupa Nr.2, sieviete, 45–54 gadi)

Šeit draudu uztvere nav tikai retorisks elements – tā kļūst par pamatu konkrētai rīcībai (ieroču iegādei, pastiprinātai modrībai, noraidījumam pret konkrētām grupām aptaujās). No dalībnieku perspektīvas šis noraidījums nav "neiecietība", bet profilaktiska pašaizsardzība pret potenciālu risku.

2.4. Romi un Dienvidāzijas izcelsmes iedzīvotāji: uztvertais bīstamums un neprognozējamība

Romi un Dienvidāzijas valstu pārstāvji fokusgrupās parādās kā divi noraidījuma "smaguma centri" – vieni ar sen iesakņotu stigmu, otri ar ātri veidojošos "jaunās migrācijas" draudu naratīvu. Abos gadījumos centrā ir uztvertā bīstamība un neprognozējamība, lai gan šiem priekšstatiem ir atšķirīgi vēsturiskie slāņi.

Romi tiek aprakstīti gan caur personisku pieredzi, gan ar senākus stereotipus pārmantojušiem priekšstatiem. Jaunāka sieviete fokusgrupā Nr.2 atzīstas, ka viņai nav bijusi tieši pozitīva pieredze, un tas nostiprina kopējo negatīvo tēlu:

> "*Par čigāniem – man nav gadījies sastapt tādu, par kuru varētu teikt ko pozitīvu. Dzīvoju rajonā, kur viņu ir daudz, tāpēc veidojies negatīvs priekšstats."*
> (fokusgrupa Nr.2, sieviete, 25–34 gadi)

Vecākās paaudzes dalībniece fokusgrupā Nr.1 šo priekšstatu formulē vēl skarbāk, apvienojot romus ar cilvēkiem ar psihiskām saslimšanām vienā "neprognozējamo" kategorijā:

> *"[runā krieviski, teiktais tiek tulkots] Tāpat piekrītu iepriekš teiktajam par romiem un cilvēkiem ar psihiskām saslimšanām – no viņiem nezini, ko gaidīt, un viņi rada daudz problēmu apkārtējiem."*
> (fokusgrupa Nr.1, sieviete, 65–74 gadi)

Šāda "nevar zināt, ko sagaidīt" retorika romu gadījumā savienojas ar stāstiem par zagšanu, narkotikām un ubagošanu. Sieviete 45–54 gadu vecumā fokusgrupā Nr.2 norāda:

> *"Es arī zinu čigānus, kuri ir normāli, un zinu tādus, kuri tirgo narkotikas un ubago. Ar šo kategoriju es negribētu saskarties."*
> (fokusgrupa Nr.2, sieviete, 45–54 gadi)

Romu gadījumā pozitīvie piemēri tiek atzīti, taču tie neiznīcina kopējo "riskantās grupas" priekšstatu – drīzāk tiek uzsvērts, ka "jebkurā tautā ir dažādi cilvēki", bet romi kopumā tomēr asociējas ar kriminālām vai nekārtīgām dzīvesformām.

Dienvidāzijas valstu pārstāvju gadījumā priekšstati ir mazāk saistīti ar vēsturisku pieredzi un vairāk – ar strauji pamanāmu klātbūtnes pieaugumu pēdējos gados. Vīrietis fokusgrupā Nr.2 reflektē par Rīgu piecpadsmit gadu griezumā:

> "*Pirms 15 gadiem nebija indiešu. Pirms septiņiem, astoņiem gadiem es dzīvoju Rīgā un pamanīju, ka indiešu ar katru gadu kļūst vairāk*."
> (fokusgrupa Nr.2, vīrietis, 35–44 gadi)

Cits dalībnieks tajā pašā grupā šo novērojumu konkretizē:

> *"Pēdējo trīs, četru gadu laikā es tiešām redzu ārkārtīgi lielu indiešu skaitu. Vienkārši fiziski uz ielas. Līdz tam tā nebija."*
> (fokusgrupa Nr.2, vīrietis, 45–54 gadi)

Šo straujo "redzamības pieaugumu" pavada stāsti par sadzīvisku nekārtību un neatbilstību vietējām higiēnas normām. Vīrietis fokusgrupā Nr.1 atstāsta pieredzi studentu kopmītnēs:

> "*Ja jūs redzētu, kādā stāvoklī bija skaisti izremontētas studentu kopmītnes Rīgas Tehniskajā universitātē pēc tam, kad tur gadu bija dzīvojuši studenti no Pakistānas un Indijas, jums vairs nebūtu jautājumu. Visas sienas notašķītas, rokturi pārklāti ar tādu tauku slāni, ka jākasa nost ar špakteļlāpstu, un smaka, kas iesūkusies mēbelēs un sienās, bija neciešama. Bija jāveic kapitālais remonts."*
> (fokusgrupa Nr.1, vīrietis, 35–44 gadi)

Šis stāsts kļūst par simbolisku "pierādījumu" tam, ka pat it kā izglītotas un atlases izgājušas personas var būt "nekaunīgas" pret koplietošanas telpu. Tā kā citos fokusgrupu fragmentos Dienvidāzijas izcelsmes cilvēki bieži tiek aprakstīti kā studenti un kurjeri, šādi gadījumi viegli vispārinās uz visu grupu.

Papildus higiēnas un troksņa jautājumiem Dienvidāzijas valstu pārstāvji tiek saistīti arī ar ekonomisko draudu naratīvu – "negrib strādāt, dzīvo uz pabalstiem" –, lai gan konkrētās Latvijas situācijas apraksti bieži sajaucas ar Rietumeiropas piemēriem. Vienlaikus tie paši dalībnieki atzīst, ka daļa indiešu vai citu iebraucēju ir labi speciālisti, kas aizpilda tukšās nišas darba tirgū. Tomēr, līdzīgi kā romu gadījumā, pozitīvie izņēmumi "neatceļ" kopējo riskantās grupas tēlu, it

īpaši vietās, kur vizuāli pamanāmā "kritiskā masa" jau rada iespaidu par "viņu" pārsvaru publiskajā telpā.

Tādējādi gan romu, gan Dienvidāzijas izcelsmes cilvēku noraidījumā centrā ir nevis etniskā kategorija pati par sevi, bet priekšstats par paaugstinātu risku un neprognozējamu uzvedību – vai nu saistībā ar noziedzību, vai ar higiēnu un nekārtību, vai ar plašākām drošības un identitātes bailēm. Tieši šīs grupas fokusgrupu diskusijās visbiežāk tiek minētas kā tādas, kuru "kritisko masu" dalībnieki savā tuvumā nevēlētos, un tas cieši atbilst kvantitatīvajiem datiem, kuros romi ilgstoši saglabājas kā visvairāk noraidītā grupa, savukārt Dienvidāzijas valstu pārstāvji piedzīvo straujāko noraidījuma pieaugumu pēdējo četru gadu laikā.

2.5. Sabiedrības daudzveidības pieauguma uztvere

Abās fokusgrupās gandrīz visi dalībnieki pauda uzskatu, ka sabiedrības etniskā un kultūras daudzveidība pēdējos gados ir palielinājusies. Atšķirības parādās nevis jautājumā "vai daudzveidība ir pieaugusi", bet gan – "kur" un "kā to vērtēt". Viedokļi svārstās no entuziastiska "tas ir labi" līdz izteiktai trauksmei par identitātes zudumu un drošības riskiem; starp šiem poliem ir plaša "gan plusi, gan mīnusi" zona, kas, visticamāk, ir raksturīgākā lielai sabiedrības daļai.

Pirmkārt, dalībnieki detalizēti raksturo telpisko dimensiju – daudzveidības pieaugums nav vienmērīgs visā valstī. Vīrietis no Rīgas centra fokusgrupā Nr.1 stāsta:

> *"Es atbildētu, ka dažādība ir ļoti palielinājusies. Es dzīvoju Rīgas centrā, un ārzemnieku īpatsvars ir ļoti jūtams."*
> (fokusgrupa Nr.1, vīrietis)

Citi piesauc reģionus un konkrētas pilsētas. Dalībnieks no Vidzemes norāda, ka jaunā daudzveidība vairs nav tikai Rīgas parādība:

> "*Tas nav tikai Rīgas centrā. Piemēram, Cēsīs ir daudz ķīniešu. Arī Raiskumā vasarās ir pilns ar tūristiem no Ķīnas, jo tur vietējās viesu mājas ir nopirkuši ķīnieši.*"
> (fokusgrupa Nr.1, vīrietis, 35–44 gadi)

Valmierā un citās pilsētās daudzveidība visbiežāk saistās ar studentiem un ukraiņu bēgļiem. Sieviete 55–64 gadu vecumā apraksta, kā tas izskatās ikdienā:

> "*Arī Valmierā var manīt tumšādainus jaunus vīriešus – acīmredzot, apmaiņas programmu studenti. Agrāk tā nebija. Un, protams, visā novadā ir daudz ukraiņu*."
> (fokusgrupa Nr.1, sieviete, 55–64 gadi)

Vienlaikus dalībnieki atzīmē, ka daudzveidība ir koncentrēta noteiktās vietās, kamēr citviet tā joprojām ir minimāla. Jauna sieviete no Pierīgas formulē to ļoti skaidri:

"Es teiktu, ka dažādība ir palielinājusies, bet pa lielam tikai Rīgā. Mazajās pilsētās, es nezinu, vai situācija ir stipri mainījusies. Piemēram, manam vīram Rēzeknē ir lauku māja, un tur ir daudz ukraiņu bēgļu. Bet tā, ka tur būtu indieši vai musulmaņi– nē."
(fokusgrupa Nr.2, sieviete, 25–34 gadi)

Tas saskan ar kvantitatīvo novērojumu, ka noraidījums pret Dienvidāzijas valstu pārstāvjiem visstraujāk pieaug tieši Rīgā un lielākajās pilsētās, kur viņu klātbūtne ir vispamanāmākā.

Attieksmes pret pašu daudzveidības pieaugumu dalās trīs lielās grupās: "drīzāk labi", "drīzāk neitrāli / gan tā, gan tā" un "drīzāk slikti".

Pozitīvajā polā visbiežāk tiek minēti divi argumenti – ekonomiska nepieciešamība un morāla solidaritāte. Jaunāks vīrietis fokusgrupā Nr.2, kas daudzveidības pieaugumu atzīmējis kā "labi", savu argumentu veido no pieredzes ar ceļošanu un mācībām:

"*Es atzīmēju 'labi'. Es uzskatu, ka tas ir labi. Tas nāca pakāpeniski, ka cilvēki sāka vairāk ceļot, parādījās izglītība citās valstīs. […] Es uzskatu, ka tas ir labi, cilvēkiem jābrauc un jāmāk pieņemt."*
(fokusgrupa Nr.2, vīrietis, 25–34 gadi)

Savukārt sieviete 55–64 gadu vecumā fokusgrupā Nr.1 īpaši uzsver darbaspēka trūkumu un kvalificētu speciālistu nozīmi:

"*Ja iebraucēji ir labi speciālisti jomās, kurās Latvijā trūkst darbinieku, tad tā ir ļoti laba lieta. Protams, ir tā otra puse, par ko runājām – nekārtība, bet, ja cilvēks ir izglītots un dod pienesumu valstij, kāpēc ne?"*
(fokusgrupa Nr.1, sieviete, 55–64 gadi)

Dažiem pozitīvais vērtējums balstās arī personiskā ētikā un salīdzinājumā ar pašu emigrācijas pieredzi. Jauna sieviete no fokusgrupas Nr.1 formulē morālo loģiku šādi:

"*Es nevaru iedomāties pateikt kādam 'tu te neesi gaidīts' tikai tāpēc, ka viņš ir dzimis citā valstī. Arī man un manai mammai ir nācies strādāt ārzemēs. 'Dots devējam atdodas' – pret mani ir bijuši atvērti un pieņemoši, tāpēc arī es vēlos tāda būt."*
(fokusgrupa Nr.1, sieviete, 25–34 gadi)

Neitrālajā un ambivalentajā zonā dominē atziņa, ka daudzveidībai ir gan plusi, gan mīnusi, un galvenā problēma ir valsts politikas trūkums, nevis pats process. Vīrietis 45–54 gadu vecumā fokusgrupā Nr.2 izvēlējies atbildi "nevaru atbildēt" un to pamato šādi:

"Jo šai daudzveidībai ir gan labumi, gan sliktumi. Trūkst noteiktas valsts politikas, kā novērst potenciālos sliktumus, piemēram, anklāvu veidošanos. Somijā ir pieredze, kur imigrantus izvieto dažādās vietās, lai neveidotos anklāvi un nodrošinātu integrāciju. Daudzveidība, protams, pienes kaut ko jaunu, tas ir pozitīvi."
(fokusgrupa Nr.2, vīrietis, 45–54 gadi)

Līdzīgu "gan–gan" vērtējumu sniedz sieviete 25–34 gadu vecumā fokusgrupā Nr.1, sasaistot migrāciju ar demogrāfiju:

> *"Mana atbilde bija neitrāla, jo es redzu gan plusus, gan mīnusus. No vienas puses, mēs gadiem esam stabili sadzīvojuši ar savu etnisko sastāvu, un pārmaiņas to satricina. No otras puses, mūsu iedzīvotāju skaits samazinās, trūkst darbaspēka, un, ja gribam attīstīties, papildspēki ir jāuzņem*."
> (fokusgrupa Nr.1, sieviete, 25–34 gadi)

Šajā "neitrālajā" zonā bieži izskan doma, ka pašreizējais daudzveidības līmenis vēl nav kritiski problemātisks, bet nākotne ir neskaidra. Vecākās paaudzes dalībniece fokusgrupā Nr.1 saka:

> "*Es vērtēju neitrāli. Pagaidām nav tā, ka kāda iebraucēju grupa sāktu dominēt un mainīt mūsu kārtību. Ir labi, ka mēs iepazīstam pasauli un pasaule iepazīst mūs. Taču, kas notiks tālāk, grūti prognozēt."*
> (fokusgrupa Nr.1, sieviete, 65–74 gadi)

Negatīvajā polā savukārt dominē identitātes un drošības argumenti. Sieviete 45–54 gadu vecumā fokusgrupā Nr.2 savu nostāju "tas ir slikti" pamato ar bažām par nacionālās kultūras nākotni:

> "*Es uzskatu, ka tas ir slikti. Mēs zaudējam savu identitāti. Viennozīmīgi. Ja visās valstīs kultūras būs tik ļoti sajaukušās, mums vairs nebūs īstu tradīciju. […] Vai pēc gadiem 30 indiešu cilvēki gribēs piedalīties Dziesmu un deju svētkos? Loģiski, ka nē. Tas nozīmē, ka laika gaitā mēs šīs tradīcijas vienkārši pazaudēsim."*
> (fokusgrupa Nr.2, sieviete, 45–54 gadi)

Citi dalībnieki negatīvo vērtējumu balsta sajūtā, ka "agrāk bija labi" un nebija vajadzības pēc jauniem cilvēkiem no ārpuses. Vīrietis 35–44 gadu vecumā fokusgrupā Nr.2 to formulē ļoti personiski:

> "*Es atzīmēju 'varbūt sliktāk'. Es augu un veidojos sabiedrībā, kur tā visa nebija, un biju pilnīgi apmierināts. Mani apmierināja Latvijas sabiedrība, un man nevajadzēja, lai no malas kāds to atšķaidītu ar savām paražām."*
> (fokusgrupa Nr.2, vīrietis, 35–44 gadi)

Bieži negatīvajos vērtējumos daudzveidība tiek sasaistīta ar sociālā nodrošinājuma "izmantošanu" un nevēlēšanos integrēties. Sieviete 25–34 gadu vecumā fokusgrupā Nr.2 saka:

> "*Daudzi vienkārši parazitē uz pabalstiem, īsti negrib strādāt, dzemdē bērnus un dzīvo uz pabalstiem. Viņi negrib integrēties un būt likumpaklausīgi. Nerunāju par visiem, bet tādu ir daudz*."
> (fokusgrupa Nr.2, sieviete, 25–34 gadi)

Šo naratīvu daļēji līdzsvaro citi dalībnieki, kas atgādina par pozitīviem piemēriem – ārstu, kurš kļuvis slavens Latvijas sabiedrībā, vai ārzemniekus, kuri novērtē latviešu virtuvi un vietējās

tradīcijas. Tomēr kopējais iespaids ir skaidrs: sabiedrības daudzveidības pieaugums tiek uztverts kā neatgriezenisks process, kuru vairums dalībnieku atzīst, bet interpretē ļoti atšķirīgi – kā iespēju, neizbēgamu kompromisu vai draudu.

No pētījuma viedokļa tas nozīmē, ka sabiedrībā nenotiek vienkārša "atbalsta vai noraidījuma" dinamika attiecībā uz daudzveidību. Drīzāk veidojas polarizēta un vienlaikus ambivalenta aina: daļa redz daudzveidībā risinājumu (darbaspēka piesaiste, atvērtība, personiskā attīstība), daļa – problēmu (identitātes un drošības apdraudējumu), bet ļoti daudzi – gan riskus, gan ieguvumus vienlaikus. Šī uztvere ir svarīgs fons, interpretējot gan augsto noraidījuma līmeni pret atsevišķām grupām, gan Radara iecietības indikatora stagnāciju kopumā.

2.6. "Negribu izklausīties pēc rasista": pašrefleksija un robežu vilkšana

Fokusgrupu dalībnieki ne tikai apraksta savus stereotipus un bailes, bet arī periodiski reflektē par to, kā šie spriedumi izklausās no malas. Dažos brīžos viņi to nosauc tieši – "izklausos pēc rasistes" vai "es neesmu rasiste, bet..." –, kas liecina par zināmu iekšējo konfliktu starp paša uzvedības normām un noraidošu attieksmi pret noteiktām grupām.

Ļoti skaidri tas redzams jaunākās paaudzes sievietes stāstā fokusgrupā Nr.2, kura paskaidro, kāpēc aptaujā atzīmējusi vairākas grupas ar "ļoti atšķirīgu mentalitāti":

> "*Biju atzīmējusi cilvēkus no Centrālāzijas, Tuvajiem Austrumiem, Āfrikas valstīm, Indijas un Pakistānas. Tagad saprotu, ka laikam izklausos pēc rasistes. Bet, jā, es kopumā atzīmēju tāpēc, ka ir ļoti atšķirīga mentalitāte. Jo citādāka mentalitāte, jo, manuprāt, mums būtu grūtāk sadzīvot*."
> (fokusgrupa Nr.2, sieviete, 25–34 gadi)

Šajā fragmentā labi redzams, kā darbojas pašrefleksija: dalībniece apzinās, ka viņas atbildes var tikt uztvertas kā rasistiskas, tomēr viņa mēģina tās leģitimizēt ar "mentalitātes" un "sadzīves nesavietojamības" argumentu. "Es laikam izklausos pēc rasistes" funkcionē kā atruna, kas distancē no stigmatizējošas birkas, bet neatceļ noraidījumu.

Līdzīgas atrunas parādās arī citos stāstos. Sieviete 55–64 gadu vecumā fokusgrupā Nr.1, runājot par savu pieredzi ar vīriešiem no Āfrikas, apzināti nošķiras no rasistu kategorijas, tomēr apraksta spēcīgu bailes sajūtu:

> "*Es neesmu rasiste, bet man kā sievietei ir bijusi negatīva pieredze tieši ar vīriešiem no Āfrikas. Viņi mēģina iepazīties sociālajos tīklos, uzdodoties par kādu citu, piemēram, ārstu no Vācijas, bet beigās izrādās, ka ir no Āfrikas. Arī ceļojumos Parīzē sastaptie augumā raženie vīrieši no Āfrikas man iedvesa bijību.*"
> (fokusgrupa Nr.1, sieviete, 55–64 gadi)

Šeit formulējums “es neesmu rasiste, bet…” atklāj normatīvo spriedzi: dalībniece nevēlas sevi identificēt ar atklāti diskriminējošu attieksmi, bet vienlaikus generalizē savu pieredzi uz “vīriešiem no Āfrikas” kopumā.

Šāda pašrefleksija ir svarīga divu iemeslu dēļ. Pirmkārt, tā parāda, ka dalībnieki apzinās sociāli vēlamo normu – “nebūt rasistam” – un cenšas savus spriedumus ietērpt pieņemamākā valodā (mentalitāte, kultūra, kārtība, drošība). Otrkārt, tā izgaismo, ka noraidījums nav vienkārši “neapzināts aizspriedums”; tas bieži ir pārdomāts un paša acīs morāli pamatots, pat ja dalībnieks saprot, ka tas var tikt kritizēts.

Analītiski tas nozīmē, ka ar vienkāršu morālu apelāciju (“nedrīkst būt rasists”) vien noraidījumu mazināt būs grūti. Dalībnieku pašu skatījumā viņi nav “slikti cilvēki ar necieņu pret citiem”, bet cilvēki, kas, kā viņi saka, “skatās realitātei acīs”, “balstās pieredzē” un “pasargā sevi un savus bērnus”. Tāpēc politikas rekomendācijās šī spriedze būs jāņem vērā: runa nav tikai par zināšanu trūkumu, bet arī par nepieciešamību droši runāt par bailēm un neērtībām, nepiespiežot cilvēkus aizstāvēt savu “neslēpto rasismu” vai slēpt savas bažas aiz arvien sarežģītākas eifēmismu valodas.

2.7. Fokusgrupu analīzes sintēze

Fokusgrupu diskusijas atklāj, ka aiz stagnējošā iecietības rādītāja un augstā noraidījuma pret atsevišķām grupām nestāv viens vienīgais “neiecietības iemesls”, bet gan vairāku motīvu kopums, kas savstarpēji pārklājas un dažādās grupās izpaužas atšķirīgās proporcijās.

Pirmkārt, gandrīz visos tematos parādās centrālā pretruna starp individuālo un grupas līmeni. Liela daļa dalībnieku uzsver, ka “viss atkarīgs no cilvēka”, un sniedz daudzus pozitīvus vai neitrālus piemērus par atsevišķiem romiem, musulmaņiem, cilvēkiem no Āfrikas vai Dienvidāzijas, ar kuriem ir bijusi laba sadzīve vai profesionāla sadarbība. Tajā pašā laikā, tiklīdz saruna pāriet uz “kritisko masu” – lielāku skaitu kaimiņu vai “kopienu” – stāstu centrā nonāk geto, anklāvu un “izspiešanas” bailes. Tolerance individuālajam kaimiņam līdz ar to pastāv paralēli noraidījumam pret “grupu kā tādu”.

Otrkārt, noraidījums bieži tiek formulēts caur kultūras un sadzīves prizmu, nevis tieši etniskās piederības valodā. Dalībnieki runā par higiēnu, troksni, ceļu satiksmes un mājas iekšējo noteikumu neievērošanu, “atšķirīgu mentalitāti”. Šajos stāstos “cita kultūra” nozīmē pirmām kārtām citu uzvedības modeli koplietošanas telpā – veikalā, kāpņu telpā, kopmītnēs, privātmāju rajonā –, kas tiek uztverts kā neiekļaušanās “mūsu” klusuma, kārtības un savstarpējās cieņas normās. Šī sadzīves dimensija padara noraidījumu ikdienišķi konkrētu un vienlaikus “neideoloģisku”: dalībnieki retāk atsaucas uz “rasi” vai “tautību”, daudz biežāk – uz konkrētu uzvedību.

Treškārt, ļoti spēcīga ir draudu uztvere – gan fiziskās drošības, gan bērnu audzināšanas, gan valsts identitātes līmenī. Cilvēki ar garīga rakstura invaliditāti, tumšādaini vīrieši no Āfrikas,

“jaunie vīrieši” no trešajām valstīm tiek bieži aprakstīti kā potenciāli neprognozējami un bīstami. Daļa draudu stāstu balstās konkrētā pieredzē (agresīva uzvedība, apkrāpšana, nepatīkamas epizodes sabiedriskajā telpā), citi – dzirdētos stāstos un mediju ziņās par Vācijas vai Francijas problēmām. Rezultāts ir kopēja sajūta, ka “nevar zināt, ko no viņiem sagaidīt” – un šī sajūta tiek interpretēta kā pietiekams pamats profilaktiskam noraidījumam.

Ceturtkārt, tieši romi un Dienvidāzijas izcelsmes iedzīvotāji fokusgrupās visbiežāk tiek nosaukti tajā brīdī, kad saruna nonāk līdz “nevēlamām kaimiņu grupām”. Romu gadījumā stāsti balstās ilglaicīgos stereotipos un bērnībā iemācītos brīdinājumos (“no viņiem nezini, ko gaidīt”, “lielas kopienas un ‘vazāšanās’ ap māju”), kas tiek papildināti ar vēl dažiem mūsdienu piemēriem. Dienvidāzijas valstu pārstāvju gadījumā naratīvs ir krietni jaunāks: to veido straujš vizuālais “seju raibums” Rīgas un citu pilsētu telpā, higiēnas un trokšņa stāsti un Eiropas “brīdinājuma” piemēri par iebraucējiem, kas “negrib strādāt” un “dzīvo uz pabalstiem”. Abos gadījumos kopīgais elements ir paaugstināta riska un neprognozējamības atribūcija.

Piektkārt, sabiedrības daudzveidības pieaugums pats par sevi tiek atzīts gandrīz vienprātīgi, taču tā vērtējums ir krasi polarizēts un vienlaikus ambivalents. Vienā polā ir tie, kas daudzveidību redz kā ekonomisku nepieciešamību un morālu pienākumu, otrā – tie, kas tajā saskata draudu nacionālajai identitātei un drošībai, trešajā – “gan–gan” grupa, kas redz gan darbaspēka ieguvumus, gan saliedētības riskus, īpaši, ja nav skaidras valsts politikas. Šī ambivalence nozīmē, ka attieksmes nav “nofiksētas”: tās var mainīties atkarībā no tā, kā politikas un mediji veidos stāstus par migrāciju un integrāciju.

Visbeidzot, fokusgrupu materiāls labi izgaismo, kāpēc kvantitatīvajos datos vienlaikus iespējams salīdzinoši liels “ne pret vienu nav iebildumu” īpatsvars un nemainīgi augsts noraidījums pret konkrētām grupām. Indivīda līmenī cilvēki nereti ir gatavi pieņemt atsevišķus “normālus” kaimiņus no jebkuras grupas, bet grupas līmenī viņi baidās no “kritiskās masas”, geto un nekontrolētas daudzveidības. Šī plaisa starp mikrolīmeņa kontaktu un makrolīmeņa priekšstatu ir fokusgrupu analīzes kodols un centrālais fons turpmākajām nodaļām, kur tiks piedāvāti secinājumi un politikas rekomendācijas.

Secinājumi

Pētījums atklāj daudzslāņainu un nevienkāršu ainu par to, kā Latvijas sabiedrība uztver dažādas sociālās un etniskās grupas un kā šīs uztveres četru gadu laikā ir mainījušās. Kvantitatīvie dati norāda uz stagnējošu un nedaudz samazinošos iecietības līmeni, savukārt kvalitatīvās diskusijas skaidro, kāpēc pat nelielas svārstības Radara indikatorā atspoguļo dziļākus un strukturālākus procesus sabiedrībā.

1. **Kvantitatīvie dati liecina par nelielu, bet pamanāmu kopējās iecietības kritumu** – atbilde "Ne pret vienu nav iebildumu [dzīvot kaimiņos]" četru gadu laikā samazinās no 34% līdz aptuveni 30%. Šis kritums notiek uz jau sākotnēji zema iecietības līmeņa fona un vairāk atspoguļo iecietības iekšējo pārdali nekā lineāru "sabiedrības atdzišanu": iecietība pieaug jaunākajās un daļēji vecākajās vecuma grupās, bet samazinās vidējā vecumā un pilsētās, it īpaši Rīgā.

2. **Straujākā negatīvā dinamika attieksmē vērsta pret cilvēkiem no Dienvidāzijas valstīm**, kuri īsā laikā kļuvuši par vienu no trim visbiežāk nevēlamajām kaimiņu grupām. Tajā pašā laikā romi saglabā stabilu "pirmo vietu" kā visvairāk noraidītā grupa, bet pret cilvēkiem ar garīga rakstura invaliditāti noraidījums saglabājas nemainīgi augsts. Attieksme pret musulmaņiem un LGBT personām kopumā mazliet mīkstinās vai stagnē, taču šajās grupās joprojām vērojama izteikta sociālā distance.

3. **Fokusgrupu analīze parāda, ka noraidījuma pamatā reti ir etniskā piederība kā tāda. Dominē "kultūras un sadzīves atšķirību" motīvs**: higiēnas un kārtības standarti, trokšņošana, koplietošanas telpu lietojums, ceļu satiksmes un "iekšējo noteikumu" neievērošana, uztverta atšķirīga attieksme pret darbu un valsts likumiem. Šie sadzīves konflikti tiek pārtulkoti jēdzienos "mentalitāte" un "cita kultūra" un izmantoti kā pamatojums sociālajai distancei. Liela daļa sabiedrības šādus spriedumus uztver nevis kā neiecietību, bet kā racionālu kopdzīves risku pārvaldīšanu.

4. **Attieksmes struktūrā izteikti darbojas draudu uztvere – fiziskas drošības, bērnu audzināšanas, kā arī nacionālās identitātes un kultūras nākotnes nozīmē**. Cilvēki ar garīga rakstura invaliditāti, romi un daļa trešo valstu iebraucēju (īpaši jauni vīrieši) tiek aprakstīti kā "neprognozējami" vai potenciāli bīstami; LGBT un daļa reliģisko minoritāšu tiek uztvertas kā simbolisks vai vērtību drauds; dažādas iebraucēju grupas – kā risks "Latvijas izskata" un "savējās vides" saglabāšanai. Šī draudu uztvere veido fonu, kurā noraidījums tiek interpretēts kā pašaizsardzība, nevis kā morāli problemātiska neiecietība.

5. **Centrālā pretruna, kas caurvij fokusgrupu stāstus, ir plaisa starp pozitīvu vai neitrālu pieredzi ar atsevišķiem indivīdiem un noraidošu attieksmi pret grupām kopumā**. Daudzi dalībnieki apraksta labas attiecības ar konkrētiem romiem, musulmaņiem vai

iebraucējiem no Āfrikas un Dienvidāzijas, tomēr brīdī, kad saruna pāriet uz "kritisko masu", "kopienām" vai "geto", attieksme kļūst noraidoša. Šo pretrunu pavada pašrefleksija ("es neesmu rasists, bet…"), kas rāda, ka cilvēki apzinās sociālās normas, taču savus spriedumus joprojām uzskata par pamatotiem, balstītiem pieredzē un drošības apsvērumos. Tas nozīmē, ka iecietības stagnācija nav nejaušs mērījumu blakusefekts, bet vairāku savstarpēji stiprinošu procesu – sadzīves konfliktu, draudu naratīvu, straujas pilsētvides pārmaiņas un migrācijas politikas neskaidrības – rezultāts.

Rekomendācijas

1. Skaidri komunicēt Latvijas migrācijas un integrācijas politikas

Pētījuma rezultāti parāda, ka daļa sabiedrības bažu saistās ne tik daudz ar pašiem iebraucējiem, cik ar to, ka nav skaidrs, kāpēc un cik daudz cilvēki no trešajām valstīm ierodas Latvijā, kādos sektoros viņi strādā un kā valsts nodrošina, lai neveidotos "anklāvi". Lai mazinātu šo trauksmi, nepieciešams skaidri definēt migrācijas politikas mērķus – ekonomiskos, demogrāfiskos un drošības –, kā arī vienkāršā un saprotamā veidā sabiedrībai izskaidrot ieceļošanas mehānismus, darba un studiju atļauju piešķiršanas principus un integrācijas prasības (piemēram, valodas prasmes, nodarbinātību, sadzīves normu ievērošanu). Tikpat svarīgi ir publiski skaidrot, kāpēc tieši noteiktas profesijas – piemēram, kurjeru darbs, studijas, sezonāli vai specializēti darbi – piesaista cilvēkus no konkrētām valstīm, un kādi instrumenti tiek izmantoti, lai novērstu pārmērīgu vienveidīgu grupu koncentrēšanos atsevišķās pilsētvides vietās. Šādas politikas caurspīdīgums ļautu sabiedrībai redzēt, ka migrācijas procesi ir vadīti, nevis stihiski, un mazinātu telpu baumām un interpretācijām, kas šobrīd veicina noraidījumu.

2. Mērķtiecīgi mazināt stereotipus par "neprognozējamību", īpaši attiecībā uz romiem un cilvēkiem ar garīga rakstura invaliditāti

Romi un cilvēki ar garīga rakstura invaliditāti ir grupas, pret kurām noraidījums ir ne tikai augsts, bet arī noturīgs. Šeit galvenais noraidījuma avots nav etniskā piederība vai invaliditātes fakts, bet priekšstats par paaugstinātu risku un neprognozējamu uzvedību. Šo priekšstatu nevar mazināt tikai ar informatīvām kampaņām, tas prasa ilgtermiņa un strukturētu pieeju.

Praktiski pasākumi:

1. ilgstošu kontaktu programmas kopienās (piem., romu mediatori, kopprojekti skolās un apkaimēs);
2. redzami un autentiski stāsti par romu profesionālajiem panākumiem, izglītību un iesaisti darba tirgū;
3. atbalsts psihiskās veselības pakalpojumu pieejamībai un kopdzīves problēmu risināšanai
4. fokusētas iniciatīvas, kas skaidro, kā tiek nodrošināta kārtība un drošība, kad sabiedrība saskaras ar cilvēkiem ar garīga rakstura traucējumiem.

Šī pieeja ļauj mazināt bažas, kas fokusgrupās atkārtoti parādījās kā "nevar zināt, ko no viņiem sagaidīt".

3. Veidot kopienu sadarbības projektus, kuros cilvēki satiekas, lai kopā veiktu praktiskus uzdevumus

Fokusgrupu analīze uzskatāmi parāda, ka pozitīvā pieredze gandrīz vienmēr ir saistīta ar konkrētu, praktisku sadarbību ar atsevišķiem cilvēkiem no dažādām grupām, savukārt noraidījums tiek veidots abstraktā grupu līmenī. Tas nozīmē, ka, lai mazinātu sociālo distanci, svarīgāk par "diskusijām par toleranci" ir radīt situācijas, kur cilvēki no dažādām sociālajām un etniskajām grupām faktiski dara ko kopā. Pašvaldībām, sabiedriskajām organizācijām un valsts institūcijām būtu mērķtiecīgi jāatbalsta projekti, kuros dažādu izcelsmju iedzīvotāji kopīgi labiekārto pagalmu, veido kopienas dārzu, organizē bērnu un jauniešu aktivitātes, īsteno nelielus infrastruktūras uzlabojumus vai tādus kultūras pasākumus, kuru fokusā ir plašākai sabiedrībai kopīgs praktisks mērķis. Skolās un jauniešu vidē īpaši nozīmīgi ir veidot iniciatīvas, kurās vietējie jaunieši un jaunpienācēji risina reālus uzdevumus kopā – mācību projektos, brīvprātīgajā darbā vai ārpusskolas aktivitātēs –, tādējādi padarot "dažādību" par ikdienas sadarbību, nevis tikai abstraktu politisku tēmu. Šāda "plecu pie pleca" pieredze ir viens no retajiem instrumentiem, kas reāli spēj pārraut plaisu starp pozitīvo pieredzi ar indivīdiem un negatīvajiem stereotipiem par grupām.